

A Meta-Analysis of the Effect of Philosophy for Children Program on the Developmental Dimensions (Cognitive, Social, Emotional and Moral) of Children and Adolescents in Iran

Salaam Rahimi^{*}, Javad Mesrabadi^{**}

Fatemeh Alipour^{***}

Abstract

The aim of this study was to meta-analyze the effect of philosophy for children program on the developmental dimensions (cognitive, social, emotional and moral) of children and adolescents in Iran. The meta-analysis method and Hedges G effect size index were used as a common scale in this study. In the target statistical population, 119 studies were identified and based on the exclusion criteria, 48 studies were excluded and a total of 71 studies with 237 effect sizes were included in the meta-analysis. Findings showed that the size of the total combined effect (0.877) is evaluated as desired according to the Hattie's and as large according to Cohen's criteria. Also, examining the role of moderating variables showed desired effectiveness results on each of the cognitive, social, emotional and moral outcomes, and on gender groups of mixed gender, boys, and girls, but the difference between them was not significant. On the other hand, the age of the subjects with a coefficient of 0.033 significantly ($P < 0.001$) predicts the

* PhD Student of Educational Psychology, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran
(Corresponding author), salaam.rah@gmail.com

** Professor, Department of Psychology and Educational Sciences, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran, mesrabadi@gmail.com

*** PhD Student of Educational Psychology, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran, alipour.fatemeh97@yahoo.com

Date received: 2022/06/08, Date of acceptance: 2022/11/19

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

amount of effect size. Considering the high effectiveness of the philosophy for children program on the developmental dimensions of children and adolescents in general, and on cognitive, social, emotional and moral outcomes in gender groups, it is suggested that this program be included in formal and informal education for children and adolescents, following its basic principles and foundations.

Keywords: Meta-Analysis, Philosophy for Children, Effect Size.

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی (شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی) کودکان و نوجوانان در ایران

سلام رحیمی*

جواد مصرآبادی**، فاطمه علیپور***

چکیده

هدف پژوهش حاضر، فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی (شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی) کودکان و نوجوانان در ایران بود که از روش فرا تحلیل و شاخص اندازه اثر g هجرت به عنوان یک مقیاس مشترک در این پژوهش استفاده شد. در جامعه آماری مورد نظر، ۱۱۹ پژوهش شناسایی شد که بر اساس ملاک‌های خروج، تعداد ۴۸ پژوهش حذف شد و در مجموع ۷۱ پژوهش با ۲۳۷ اندازه اثر وارد فرا تحلیل شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد میزان اندازه اثر ترکیبی کل (۰/۸۷۷) باتوجه به معیار هاتیه مطلوب و معیار کوهن بزرگ ارزیابی می‌شود. همچنین در بررسی نقش متغیرهای تعدیل کننده، نتایج اثربخشی مطلوب بر هر کدام از بازده‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی؛ و گروه‌های جنسیتی مختلط، پسران و دختران را نشان داد اما تفاوت بین آن‌ها معنی دار نبود. از طرفی سن آزمودنی‌ها با ضریب ۰/۳۳۳ به صورت معنی داری ($P < 0/001$) مقدار اندازه اثر را پیش‌بینی می‌کند. باتوجه به اثربخشی بالای اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان به صورت

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)، Salaam.rah@gmail.com

** استاد گروه روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران، mesrabadi@gmail.com

*** دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران، alipour.fatemeh97@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۸

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کلی و بازده‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی در گروه‌های جنسیتی، پیشنهاد می‌شود که این برنامه با پیروی از اصول و مبانی اساسی آن در آموزش‌های رسمی و غیررسمی به کودکان و نوجوانان گنجانده شود.

کلیدواژه‌ها: "فراتحلیل"، "فلسفه برای کودکان"، "اندازه اثر".

۱. مقدمه

فلسفه برای کودکان (P4C) جنبشی جهانی است که توسط متیو لیپمن و آن مارگارت شارپ در اواخر دهه شصت میلادی معرفی شد و با تأسیس مؤسسه ترویج فلسفه برای کودکان (IAPC) (Gorard et al., 2017) به پژوهش در زمینه آموزش فلسفه برای کودکان پرداختند (Kohan, 2018). در حالی که لیپمن مشغول تدریس فلسفه در دانشگاه کلمبیا بود، وی مشاهده کرد که دانشجویانش در مهارت‌های اساسی استدلال کمبود دارند. او احساس کرد که دیگر برای توسعه این مهارت‌ها در دانشگاه خیلی دیر است و به این نتیجه رسید که این آموزش‌ها باید در مراحل اولیه، آموزش داده شود (Lipman, 1976, 1982). به‌طور خاص، او استدلال کرد که کودکان به‌صورت طبیعی کنجکاو هستند؛ اما به نظر می‌رسد وقتی وارد سیستم آموزشی می‌شوند، کنجکاوی و تخیل طبیعی آن‌ها کاهش می‌یابد (Lipman, 1976, 1982, 2003). لیپمن استدلال کرد که فلسفه دیگر نباید محدود به پژوهش‌های دانشگاهی باشد به‌صورتی که حتی کودکان در مقاطع ابتدایی نیز، می‌توانند تلاش در فلسفه را برای یادگیری چگونگی تفکر و تعقل آغاز کنند (Brandt, 1988).

با نگاهی به تاریخچه توسعه این برنامه ممکن است بپذیریم که «فلسفه برای کودکان» در مدت‌زمان طولانی و با فعالیت و مشارکت معلمان و روان‌شناسان کودک بسیاری به جایگاه فعلی رسیده است (Zahrebnik et al., 2021). به همین دلیل پیشنهادها و طرح‌های بسیار متنوع و گسترده‌ای در سرتاسر جهان برای این برنامه وجود دارد (Kohan, 2018) که همه آن‌ها ایده اصلی ترویج تفکر انتقادی، پرورش کنجکاوی، استدلال و اشتراک‌گذاری دیدگاه‌ها برای رسیدن به درکی بهتر از کودکان و نوجوانان در ابعاد مختلف را دارند (Siddiqui et al., 2019).

P4C یک برنامه آموزشی کلاس جهانی با هزینه اجرایی نسبتاً کم است (Lipman, 2017) که گفت‌وگو بین کودکان را ترویج می‌دهد؛ آن‌ها را تشویق می‌کند تا به تفکر بپردازند، برای عقاید و باورهای خود دلیل بیاورند و از ظرفیت و توانایی خود برای گفت‌وگو آگاه شوند (Marsal et al., 2009). این گفت‌وگو در قالب «اجتماع پژوهشی» یا «حلقه‌ی کندوکاو» (community of

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۰۳

(inquiry) که به عنوان الگوی آموزشی راهنمای فلسفه برای کودکان مطرح است (Gregory & Laverty, 2017) صورت می‌گیرد و عنصر کلیدی برنامه فلسفه برای کودکان تلقی می‌گردد. همچنین چارچوبی را فراهم می‌کند که در آن محتوا و روش‌های آموخته‌شده، در زندگی روزمره‌ی افراد نفوذ می‌کند (قائدی، ۱۳۸۳) و باعث می‌شود که فرد درباره عواقب و پیامدهای فرضیات خود تأمل کند (Zulkifli & Hashim, 2020) و در نهایت موجبات رشد سریع‌تر مهارت‌های مهم اجتماعی و شناختی کودکان را فراهم می‌کند (صفایی مقدم، ۱۳۷۷).

آموزش فلسفه برای کودکان در تحول جامعه از طریق آموزش و پرورش بسیار قوی و مورد توجه عمل کرده است (Kohan, 2018) به صورتی که P4C به عنوان بخشی از یک تفکر انتقادی در سراسر جهان، جنبشی در آموزش و پرورش است که تغییراتی در رویکردهای آموزشی و به‌طور کلی در اهداف آموزشی مدرسه ایجاد کرده است (Siddiqui et al., 2019) و از این نقطه نظر شواهد قوی پژوهشی وجود دارد که فلسفه برای کودکان بر شاخص‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی افراد تأثیر معنی داری داشته است (Millett et al., 2018) از جمله بر عملکرد تحصیلی (Burgh & Nichols, 2012; Ventista, 2019)، سلامت روان (Siddiqui et al., 2017)، نتایج شناختی و غیر شناختی (Malboeuf-Hurtubise et al., 2021)، تفکر انتقادی (Rahdar et al., 2018; Wu, 2021; Zulkifli & Hashim, 2020)، استدلال (Gorard et al., 2017; Säre, 2018)، و در پژوهش‌های داخلی، تفکر منطقی (عسگری و همکاران، ۱۳۹۴)، همدلی و حل مسئله اجتماعی (عیسی مراد و همکاران، ۱۳۹۸)، سطح پرسشگری (کمالی مطلق و نوشادی، ۱۳۹۶)، خلاقیت (محمدی و همکاران، ۱۳۹۸)، خودکارآمدی (حبیبی کلیر و همکاران، ۱۳۹۸)، رشد اجتماعی (سیف نراقی و همکاران، ۱۳۹۰)، قضاوت اخلاقی (فرجی و همکاران، ۱۳۹۸) و... این در حالی است که برخی از پژوهش‌ها که نسبت به پژوهش‌های ذکر شده، دارای تعداد کمتری هستند، اثربخشی معنی داری در اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر شاخص‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی از جمله حل مسئله و قضاوت اخلاقی (جلیلیان و همکاران، ۱۳۹۵)، ابتکار و بسط در خلاقیت (رضایی و همکاران، ۱۳۹۳)، بازشناسی عاطفی و وانمودی در نظریه ذهن (هاشم زاده و همکاران، ۱۳۹۸)، کاهش درون‌ریزی خشم (جناب زاده رودباری و همکاران، ۱۳۹۵)، عزت نفس (اکرمی و همکاران، ۱۳۹۳) و... به دست نیآورده‌اند.

باتوجه به پژوهش‌های متنوع و گسترده در این خصوص و تحقق و دستیابی به اهداف شایسته مورد نظر نظریه پردازان و پژوهشگران، هنوز برای توافق بر میزان ارزش و چگونگی

اثربخشی این برنامه، راه طولانی وجود دارد (Gatley, 2020) و در صورت استفاده از آن، باید در انتظارات احتیاط کرد (Ventista, 2019).

از طرفی دیگر با وجود چالش‌هایی که این رویکردهای غیرسنتی با آن روبرو هستند، اجرای گسترده‌تر و مؤثرتر این برنامه‌ها در مدارس با مشکلاتی همراه است (Çayır, 2018) از جمله کمبود معلمان و پژوهشگران ماهر دانشگاهی (Bleazby & Slade, 2018)، تأثیرات مربوط به رشد و تفاوت‌های سنی و فرهنگی (Murriss & Haynes, 2018). آشکار است که اجرای برنامه فلسفه برای کودکان مانند هر برنامه آموزشی دیگری در خلاء اتفاق نمی‌افتد بلکه در یک بافت فرهنگی روی می‌دهد. فرهنگ یک زمین حاصلخیز برای تفکر فلسفی است که محتوا، زمینه، معنا و روش را تأمین می‌کند. فرهنگ منحصر به فرد افراد، در میان دیگر دسته‌بندی‌های اجتماعی متمایز کننده، به عنوان فیلتری اساسی ایفای نقش می‌کند که از طریق آن‌ها شخص به درک و جهان بینی خاص خود می‌رسد. بنابراین ایجاد یک اجتماع پژوهشی، مستلزم توانمندسازی کودکان برای تمرین تفکر فلسفی مبتنی بر موقعیت فرهنگی منحصر به فرد خود است (Elicor, 2021). بر این اساس مطالعه کاربرد آموزش فلسفه برای کودکان در دستگاه‌های آموزشی کشورهای مختلف دشوار و توانایی ارزیابی صحیح آن محدود است (Zahrebniuk et al., 2021).

بنابراین با تأکید بر نقش فرهنگ و حجم زیاد پژوهش‌های داخلی انجام‌یافته با وجود تفاوت در جامعه و نمونه، روش‌های آماری، طرح‌های پژوهش و یافته‌های آن‌ها، به‌سختی می‌توان به نتیجه‌ای کلی و روشن درباره تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر شاخص‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی و مقایسه اثربخشی بر هر کدام از این شاخص‌ها دست یافت؛ لذا به‌منظور یکپارچه‌سازی یافته‌های این پژوهش‌ها و دستیابی به نتیجه‌ای کلی و مقایسه‌پذیر، انجام فراتحلیل در این حیطه ضروری می‌نماید.

بررسی‌ها نشان می‌دهند که در این زمینه تعدادی فراتحلیل صورت‌گرفته است از جمله فراتحلیل یان (Yan) و همکاران (2018) در پژوهشی با عنوان «فراتحلیل اثربخشی برنامه فلسفه برای کودکان بر بروندهای شناختی دانش‌آموزان» نشان داد که برنامه فلسفه برای کودکان، اثر مثبت متوسطی بر بروندهای یادگیری شناختی دانش‌آموزان دارد ولی این برنامه اثر مثبت و معنی‌داری بر توانایی‌های استدلال دانش‌آموزان دارد. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در کلاس‌های با تعداد دانش‌آموزان کمتر، اثربخشی بیشتری دارد. همچنین در پژوهشی دیگر گارسیا و کولوم (García & Colom) (2005) با عنوان «ارزیابی

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۰۵

فلسفه برای کودکان» نشان دادند که برنامه فلسفه برای کودکان تأثیر مثبت متوسطی بر توانایی‌های استدلال دانش‌آموزان دارد. در ایران هم محمودی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «فرا تحلیل اثربخشی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر مهارت‌های فکری دانش‌آموزان» به این نتیجه رسید که برنامه فلسفه برای کودکان بر مهارت‌های فکری دانش‌آموزان تأثیر مثبت بالایی دارد.

لازم به توضیح است که فرا تحلیل‌های صورت گرفته در زمینه اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در داخل و خارج از ایران، تنها تأثیر این برنامه آموزشی را بر شاخص‌های شناختی بررسی کرده‌اند؛ در حالی که فلسفه برای کودکان رویکردی تربیتی است که شامل اهداف متنوعی است و تمرین و اجرای آن می‌تواند موجب رشد افراد در ابعاد مختلف شود (Anderson, 2020) و بر همین اساس علاوه بر پژوهش‌هایی که اهداف شناختی را مدنظر داشته‌اند، پژوهش‌های بسیاری نیز اثر بخشی این برنامه آموزشی بر شاخص‌های عاطفی، اجتماعی و اخلاقی را بررسی کرده‌اند؛ و از طرفی نیز به دلیل تأثیر پذیری این برنامه آموزشی از زمینه‌های فرهنگی، بسیار حائز اهمیت است که نقش فرهنگ را در بررسی نتایج پژوهش‌های مربوطه در نظر بگیریم. بنابراین ضرورت انجام یک فرا تحلیل برای دست‌یابی به نتیجه‌ای کلی و منسجم در اثر بخشی این برنامه آموزشی با امکان مقایسه ابعاد مختلف شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی در پژوهش‌های صورت گرفته در ایران آشکار است. در همین رابطه، فرا تحلیل حاضر با هدف تعیین اندازه اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران صورت گرفت. در کنار این هدف اصلی به سه هدف فرعی نیز از جمله تعیین اندازه اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در هر کدام از ابعاد رشدی شناختی، اجتماعی، هیجانی و اخلاقی کودکان و نوجوانان در ایران و همچنین بررسی نقش جنسیت و سن فراگیران پرداخته شد. یافته‌های این فرا تحلیل می‌تواند ارزیابی عمیق و معتبری را با در نظر گرفتن اثربخشی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در بازده‌ها و گروه‌های مختلف همراه با شناسایی متغیرهای تعدیل‌کننده و رفع تناقضات پژوهش‌های اولیه، در اختیار پژوهش‌گران و متخصصان این حوزه قرار دهد و به جهت‌گیری‌های پژوهشی آن‌ها در آینده کمک کند.

۲. چارچوب نظری

مبانی نظری دوره فلسفه برای کودکان گرایش‌های طبیعی دانش‌آموزان است که در طول روند اجرای آن استفاده می‌شود (Zahrebniuk et al., 2021) بر اساس این رویکرد، باید به ویژگی‌های

انسانی مانند کنجکاوی، تعجب، نیاز به یادگیری جهان با روش بازی و لذت بردن از بازی اعتماد کنند. به عبارت دیگر، فلسفه می‌تواند برای عقل همان چیزی باشد که یک بازی ورزشی برای رشد اسکلت عضلانی است (Lipman et al., 2010).

فلسفه برای کودکان یک مداخله حول کلاس درس است که باهدف ایجاد یک بحث و گفت‌وگو یا پرسش و پاسخی از نوع فلسفی در مورد داستان، فیلم و یا هر محتوای دیگری است که در کلاس مطرح می‌شود. به این شکل که افراد در یک گروه به صورت دایره‌ای و روبه روی هم می‌نشینند و معلم یا تسهیل‌گر، بازی یا فعالیتی که به موضوع و مهارت موردنظر مربوط است یا مضمونی که می‌خواهد بر آن تأکید کند را در قالب یک فیلم، داستان، تصویر و یا هر چیز دیگری را ارائه می‌کند. افراد گروه در مورد محتوای ارائه‌شده بحث می‌کنند و طیف وسیعی از سؤالات مطرح‌شده را مشخص می‌کنند و در ادامه به صورت گروهی یک سؤال را برای بحث کردن انتخاب می‌کنند. سؤالی مانند اینکه «مهربانی چیست؟»، «آیا درست است که شخصی را از آزادی محروم کنیم؟»، یا «آیا ظاهر افراد مهم است یا اعمال آن‌ها؟». پس از انتخاب سؤال مناسب، بحث اصلی انجام می‌گیرد و افراد ایده‌های خود را با یکدیگر در میان می‌گذارند و نظرات خود را در مورد سؤال انتخاب‌شده و مسئله مطرح‌شده بیان می‌کنند. در مرحله پایانی افراد افکار و نظرات نهایی خود را بیان می‌کنند و به جمع‌بندی می‌رسند (Siddiqui et al., 2017).

P4C با ترکیب تفکر انتقادی و خلاق راهی برای مهار تخیل کودکان برای افزایش درک آن‌ها از جهان است. در یک اجتماع پژوهشی، شرکت‌کنندگان باید فعالانه به دنبال درک دیدگاه‌های یکدیگر باشند. مفاهیمی مانند اعتماد و احترام به اصول دموکراتیک که جامعه بر اساس آن بنا شده است، از طریق فرایندهای آموزشی تعبیه‌شده در برنامه P4C، به طور فعال شکل می‌گیرد. معلمان موظف‌اند با احترام نسبت به دیدگاه‌های کودکان رفتار کنند. کودکان باید نوبت بگیرند، به یکدیگر گوش فرادهند، سؤال پرسند، به دنبال استدلال باشند، عقاید و باورهای یکدیگر را به چالش بکشند و آماده اصلاح خود باشند. از این طریق آن‌ها می‌آموزند که چگونه با کثرت‌گرایی زندگی کنند و مسائل را از دیدگاه‌های مختلف موجود در جامعه ببینند. آن‌ها با در نظر گرفتن اینکه در یک موقعیت خیالی یا واقعی چه کاری باید انجام دهند، اهمیت بررسی دلایل ایده‌های خود را درک می‌کنند. باگذشت زمان، آن‌ها در تشخیص دلایل خوب و ضعیف، بهتر می‌شوند و در این فرایند می‌آموزند که چگونه تفکر و احساس خود را

توجه کنند. به نظر می‌رسد P4C ابزاری قدرتمند برای کمک به کودکان در درک بیشتر خود و دنیای خود و همچنین جامعه جهانی ارائه می‌دهد (Lyle, 2021).

اگرچه P4C باگذشت زمان در شاخه‌های مختلف رشد کرده و از نظر جغرافیایی در سراسر جهان گسترش یافته است، با این حال دارای اصول عمومی و مشترکی از جمله الف) به ظرفیت و توانایی‌های کودک توجه شود ب) فلسفه به معنای یادگیری نظریه‌های فلسفی نیست بلکه به عنوان فعالیت و روش است ج) که این فعالیت با دیگران و در اجتماع بهتر صورت می‌گیرد و نهایتاً ه) هدف، تربیت کودکان به عنوان شهروندانی دموکراتیک است (Michaud, 2020).

فلسفه برای کودکان رویکردی تربیتی است که شامل اهداف متنوعی است که واضح و روشن توسط نظریه پردازان و مجریان آن بیان نشده است اما با این وجود مطالعه و تمرین فلسفه برای کودکان می‌تواند موجب پیشرفت افراد در ابعاد مختلف رشدی شود (Anderson, 2020). از جمله اهداف اساسی P4C توسعه توانایی‌های بازتابی و تحلیلی کودکان است - توانایی دیدن و درک دیدگاه‌های متعدد در مورد یک مشکل، ایجاد و ارزیابی استدلال‌های منطقی، اندیشیدن به مثال‌های متناقض و تفکر درباره تجربیات خود. به طور کلی، هدف این است که به کودکان کمک شود تا با مشکلات روزمره به شیوه‌ای سازنده‌تر، با ذهن بازتر و متفکرانه‌تر برخورد کنند و به آن‌ها این قدرت را بدهد که استدلال‌های عجیب و غریب را روشن کنند و از محدودیت سوگیری‌ها و تعصبات خود دوری کنند. امید است که فلسفه برای کودکان به افراد کمک کند تا به اندیشمندانی روشن فکر، مستقل و آزاد تبدیل شوند که می‌توانند در بحث‌های دموکراتیک مشارکت سازنده داشته باشند (Kasmirli, 2020).

فراگیری که با فلسفه درگیر می‌شوند، می‌آموزند که از قوانین مناسب رفتاری و ارتباطی پیروی کنند و بحث آزاد داشته باشند. فلسفه برای کودکان نه تنها راهی برای انتقاد از مبانی فرهنگی و ایده‌ها و ارزش‌های موروثی است بلکه موجب می‌شود افراد در راه آزادی بایستند. همچنین روشی برای به روزرسانی خلاقانه زندگی قدیمی و ایجاد چشم‌اندازهای جدید زندگی است. راهی برای یادگیری افراد است که خودشان فکر کنند، به روشی جدید بیندیشند، تجربه یکدیگر را غنی کنند و آن‌ها را قادر به شناسایی مشکلات و یافتن راه‌حل‌هایی مناسب می‌کند (Kizel, 2016). از طرفی با توجه به اوضاع سیاسی و نژادی تقسیم شده در عصر کنونی جهانی شدن، ممکن است یک جامعه همیشه مکانی برای احترام به تنوع و یادگیری متقابل نباشد و مملو از تعارضات، نارضایتی، احساس واگرایی، زورگویی و محرومیت باشد که در این صورت ایده یک جامعه ایمن از نظر فکری که در آن همه شرکت کنندگان می‌توانند در

جهان‌بینی خود به چالش کشیده شوند اما درعین حال احساس حمایت و ایمنی کنند می‌تواند بسیار ارزشمند باشد (Butnor, 2012).

۳. روش

در این پژوهش باتوجه‌به هدف و ماهیت پژوهش از روش فراتحلیل استفاده شد. در فراتحلیل یافته‌های پژوهش‌های اولیه در قالب یک شاخص کمی برگردان می‌شود. برای این که یافته‌های آماری پژوهش‌های مختلف با هم قابل ترکیب شود، لازم است ابتدا این مقادیر به شاخصی با مقیاس مشترک تبدیل شود. پرکاربردترین روش ترکیب نتایج عددی پژوهش‌ها در فراتحلیل‌ها اندازه اثر (effect size) است. اندازه اثر شاخصی است که حضور پدیده موردنظر در جامعه را نشان می‌دهد، یا اندازه‌ای است که مبین غلط بودن فرضیه صفر است. اندازه اثر، نتایج هر پژوهش را به‌صورت نمرات استاندارد (Z) نشان می‌دهد که شاخصی از شدت اثر یا تفاوت بین گروه‌ها است (Cohen, 2013). روش‌های گوناگونی برای محاسبه اندازه اثر وجود دارد که با توجه به این که پژوهش‌های اولیه از نوع آزمایشی و نیمه آزمایشی بودند، از شاخص g هجز در تفسیر اطلاعات استفاده شد.

۱.۳ جامعه آماری و چارچوب نمونه‌گیری

جامعه آماری شامل تمامی مقالات چاپ‌شده در مجلات علمی - پژوهشی، پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری بود که با روش‌های آزمایشی و نیمه‌آزمایشی به بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر بازده‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی کودکان و نوجوانان پرداخته بودند و به‌صورت تمام متن در یکی از بانک‌های اطلاعاتی رایانه‌ای در دسترس موجود در ایران، از قبیل پایگاه علمی جهاد دانشگاهی (SID)، بانک اطلاعات نشریات کشور (مگیران)، پایگاه مجلات تخصصی نور (نورمگز)، پرتال جامع علوم انسانی و پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) نمایه شده‌اند. در فرایند جست‌وجو پژوهش‌های اولیه، از کلیدواژه‌هایی از قبیل «فلسفه برای کودکان»، «فبک»، «P4C»، «اجتماع پژوهشی» و «حلقه کندوکاو» که در ارتباط با مفهوم متغیر مستقل بودند، در بانک‌های اطلاعاتی فوق‌الذکر استفاده شد و سپس بر اساس ملاک‌های ورود و خروج، پژوهش‌های موردنظر شناسایی و انتخاب شدند.

۲.۳ ملاک‌های ورود و خروج مطالعات و حجم نمونه

جهت تعیین ورود و خروج پژوهش‌ها به فرا تحلیل، پژوهش‌های فارسی چاپ‌شده در ایران با دسترسی آنلاین که به صورت تجربی به بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر بازده‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی پرداخته بودند، وارد فرا تحلیل و پژوهش‌هایی که دارای تعدد انتشار، یا عدم گزارش اطلاعات لازم جهت محاسبه اندازه اثر و یا این که دارای ضعف‌های روش شناختی جدی بودند، از فرا تحلیل خارج شدند. در نهایت بر طبق ملاک‌های گفته شده ۱۱۹ پژوهش شناسایی شد که بر اساس ملاک‌های خروج، تعداد ۴۸ پژوهش حذف شد و در مجموع ۷۱ پژوهش با ۲۳۷ اندازه اثر با توجه به تعدد متغیرهای وابسته و مؤلفه‌های آنها، دارای شرایط علمی و روش شناختی مناسب برای ورود به فرا تحلیل بودند. لازم به ذکر است که در این میان، مؤلفه‌هایی نیز وجود داشتند که از لحاظ مفهومی دارای بار منفی بودند و اجرای برنامه فلسفه برای کودکان موجب کاهش مقدار آنها شده است؛ با این حال در این شرایط نیز، جهت اندازه اثر، مثبت فرض شده است.

شکل ۱: نمودار پریسما جهت نمایش تعداد نمونه مطالعات اولیه در مراحل مختلف نمونه گیری

۳.۳ ابزار گردآوری اطلاعات

در این پژوهش برای جمع آوری اطلاعات از چک لیست مشخصات طرح های پژوهشی که توسط مصرآبادی (۱۳۹۵) طراحی شده است، استفاده شد. با توجه به اینکه در مطالعات فراتحلیل، واحد تجزیه و تحلیل، گزارش نهایی پژوهش های انجام شده در زمینه موضوع مورد بررسی است، از این فرم به منظور ثبت اطلاعات پژوهش های اولیه استفاده شد که شامل مواردی از قبیل عنوان پژوهش، نام پژوهشگر (ان)، سال انجام پژوهش، محل اجرای پژوهش، متغیرهای مستقل و وابسته و جامعه آماری بود.

۴.۳ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

جهت بررسی و تجزیه و تحلیل پژوهش‌های اولیه به تفکیک هر مداخله، از اندازه اثر جی هجز (Hedges's g) برای هر پژوهش اولیه، اندازه اثر ترکیبی با دو مدل اثرات ثابت و تصادفی، تحلیل‌های سوگیری انتشار و ناهمگنی، تحلیل واریانس یک‌راهه و فرا رگرسیون استفاده شد. برای محاسبه اندازه‌های اثر و نیز فعالیت‌های آماری بعدی در ارتباط با ترکیب نتایج از نرم‌افزارهای CMA ویرایش ۲ و SPSS ویرایش ۲۲، استفاده گردید.

۴. یافته‌ها

اطلاعات عمومی مربوط به پژوهش‌های اولیه از جمله عنوان پژوهش، پژوهشگر (ان)، سال نشر و اندازه اثرهای آن‌ها در جدول ۱، نشان داده شده است. این پژوهش‌ها به بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر شاخص‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی کودکان و نوجوانان پرداخته بودند. در این پژوهش‌ها با توجه به تعدد متغیرهای وابسته و مؤلفه‌های آن‌ها، تعداد ۲۳۷ اندازه اثر اولیه محاسبه گردید که ۱۹۴ مورد معنادار (*) و ۷۰ مورد به عنوان اندازه اثر نامتعارف و پرت (■)، پس از تحلیل حساسیت از فرایند فراتحلیل خارج شدند که در ادامه روند آن توضیح داده خواهد شد.

جدول ۱: اطلاعات پژوهش‌های اولیه و اندازه اثرهای مربوط به آن‌ها

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
۱	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر تفکر منطقی دانش‌آموزان دختر و پسر سوم راهنمایی منطقه سامن	عسگری، دیناروند و ترکاشوند	۹۴	*۱/۳۸۰
۲	اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر همدلی و حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان پنجم ابتدایی	عیسی مراد، نفر و فاطمی	۹۸	*۱/۷۳۴
				*۱/۹۹۶
۳	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر سطح پرسشگری دانش‌آموزان دوره ابتدایی	کمالی مطلق و نوشادی	۹۶	■*۴/۶۷۲
۴	تأثیر برنامه آموزش فلسفه برای کودکان بر مهارت پرسشگری در درس علوم (مورد مطالعه: دانش‌آموزان پایه اول دوره ابتدایی)	هوشمندی، شمشیری و آب روشن	۹۹	*۱/۰۷۷

۱۱۲ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
۵	بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان پایه ششم	شاه‌محمدی	۹۹	*۰/۷۹۱
				۰/۱۴۴
				۰/۱۳۶
				۰/۰۸۱
۶	اثربخشی آموزش فلسفه بر قضاوت اخلاقی و عزت‌نفس دانش‌آموزان نابینا	اکرمی، قمرانی و یارمحمدیان	۹۳	*۱/۴۵۳
				*۱/۰۴۱
۷	بررسی اثربخشی اجرای برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر کاهش تفکرات غیرمنطقی دانش‌آموزان دختر کلاس اول مقطع راهنمایی شهرستان بروجن	کلاتری، بنی جمالی و خسروی	۹۳	۰/۲۲۹
				۰/۷۵۶
				۰/۴۴۸
				۰/۴۹۴
	*۱/۰۷۴			
۸	بررسی تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان در پرسش‌گری و تفکر انتقادی دانش‌آموزان پایه‌های سوم تا پنجم ابتدایی (۹-۱۱ ساله) دبستان علوی شهر ورامین	طباطبایی و موسوی	۹۰	■*۵/۲۱۹
۹	بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در افزایش خلاقیت و مؤلفه‌های سیالی، انعطاف‌پذیری، ابتکار و بسط	رضایی، پادروند، سبحانی و رضایی	۹۳	*۰/۳۳۵
				*۰/۹۶۳
				*۰/۶۹۳
				۰/۰۰۶
	۰/۱۹۹			
۱۰	اثربخشی آموزش فلسفه به شیوه حلقه کندوکاو بر پرسش‌گری و نگرش به خلاقیت در دانش‌آموزان نابینا	اکرمی، قمرانی و آقار	۹۴	■*۱۲/۴۲۱
				■*۹/۳۳۷
۱۱	تأثیر داستان‌های کلیه‌وودمنه بر مهارت‌های تفکر انتقادی، استدلال و پرسشگری با استفاده از برنامه فلسفه برای کودکان (P4C)	ماهر و زاده، ستاری و ملکی	۹۸	*۱/۷۵۶
				*۱/۱۴۵
				*۱/۴۹۷
				■*۳/۷۵۶
۱۲	بررسی تأثیر اجرای برنامه «فلسفه برای کودکان» در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان پسر پایه اول مقطع متوسطه منطقه ۱۴ تهران	نادری، تجلی‌نیا، شریعتمداری و سیف‌نراقی	۹۱	*۱/۰۲۲
				*۰/۸۱۵
				*۰/۷۵۶
				*۰/۸۴۸
				*۰/۸۱۰

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۱۳

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
۱۳	تأثیرپذیری رشد مهارت‌های زبانی دانش‌آموزان دوزبانه از مراحل الگوی مدیریت آموزش فلسفه برای کودکان با محوریت اجتماع پژوهشی	کلاته، بهرنگی و منفردی راز	۹۷	*۰/۹۳۹
				*۰/۹۴۵
				*۰/۸۶۳
				*۰/۷۵۳
				*۰/۹۳۵
۱۴	تأثیر روش تدریس گفتگویی در حلقه‌های کندوکاو فلسفی بر تفکر تأملی دانش‌آموزان ابتدایی	حمیدی، امام‌جمعه و نامی	۹۹	۰/۷۳۷
۱۵	تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در بالابردن آگاهی‌های رسانه‌ای دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی شهر دزفول	کیارسی، قائدی، ضرغامی و منصوریان	۹۵	■*۱۱/۰۸۶
				■*۷/۰۱۱
				■*۶/۴۷۰
				■*۸/۷۵۴
				■*۵/۶۴۵
۱۶	بررسی میزان اعتمادپذیری برنامه آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) در فعالیت‌های پرورشی بر کاهش احساس نیاز به بیان کلامی و بیان فیزیکی خشم در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه مدارس شهر تهران	جناب زاده رودباری، انصاریان و نادری	۹۷	■*۳/۵۷۸
				*۰/۶۴۹
۱۷	تأثیر روش اجتماع پژوهی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش مهارت‌های شهروندی	ماهر و زاده و رمضان‌پور	۹۰	*۰/۸۲۲
۱۸	اثربخشی آموزش خطاهای شناختی به شیوه فلسفه برای کودکان و نوجوانان بر خطاهای شناختی، تندرستی و میزان قند خون کودکان و نوجوانان مبتلا به دیابت نوع یک	اکبری، اشرفی و رجب	۹۸	۰/۵۷۹
۱۹	تأثیر اجرای برنامه «فلسفه برای کودکان» به کمک فناوری بر خوش‌بینی تحصیلی و انگیزش پیشرفت در دانش‌آموزان پسر دوره دوم ابتدایی شهر همدان	کبیری، قاسمی، زارعی و ریوندی	۹۹	*۱/۳۹۴
				■*۳/۲۸۵
۲۰	بررسی تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر افزایش مهارت‌های شناختی دانش‌آموزان با استفاده از مؤلفه‌های تربیت اقتصادی سند تحول آموزش و پرورش	شفیعی، بهنمیری، ماهرزاده و ستاری	۹۸	■*۸/۰۶۰
				■*۴/۷۶۳
				■*۳/۳۲۷
				■*۶/۸۰۴
				■*۳/۰۴۶

۱۱۴ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
				■ *۴/۸۰۵
				■ *۳/۸۰۴
				■ *۳/۳۹۴
۲۱	اثر بخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش توانایی حل مسئله و قضاوت اخلاقی در دانش آموزان	جلیلیان، عظیم پور و جلیلیان	۹۵	*۰/۶۹۵
				*۰/۷۲۰
				*۱/۳۹۴
				*۱/۸۱۵
۲۲	بررسی اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان در پرورش خلاقیت کودکان پیش دبستانی	محمدی، کرامتی، فرزاد و عربزاده	۹۸	*۱/۱۹۵
				*۱/۸۹۵
				۰/۶۷۷
				■ *۳/۳۷۵
				*۱/۰۶۱
۲۳	مقایسه تأثیر داستان‌های فکری فیلیپ کم و مرتضی خسرو نژاد بر رشد خلاقیت در کودکان دوره آمادگی شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۸۹	رستمی، مفیدی و فیاض	۹۳	■ *۲/۳۳۷
				۰/۱۵۰
				■ *۷/۲۰۹
				■ *۴/۵۳۳
				۰/۳۹۳
				■ *۴/۰۹۹
				■ *۴/۴۲۶
				■ *۴/۹۱۹
				■ *۱۴/۸۹۶
				■ *۱۷/۱۹۹
۲۴	اثر بخشی روش اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر خودکارآمدی اجتماعی دانش آموزان	حبیبی کلیر، فرید و محمدزاده	۹۸	*۰/۹۱۱
				*۰/۸۳۷
۲۵	تأثیر اجرای برنامه آموزش فلسفه به کودکان در رشد معنوی دانش آموزان دختر شهر اصفهان	نوروزی، نصرتی هشی، عباس پور و حسینی	۹۳	*۰/۹۹۹
				*۱/۲۹۰
				*۱/۴۹۷
				۰/۴۹۵

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۱۵

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
				۰/۴۱۱
۲۶	بررسی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش روحیه پژوهشگری کودکان دوره پیش دبستانی	جعفری، صمدی و قائدی	۹۴	■ ۳/۵۹۲
۲۷	اجتماع پژوهشی روشی مؤثر در رشد اجتماعی کودکان	سیف نراقی، قبادیان، نادری و شریعتمداری	۹۰	* ۱/۱۱۶
				۰/۲۹۵
				* ۰/۶۱۶
				* ۰/۴۸۴
۲۸	اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به دانش آموزان دختر بر عزت نفس و توانایی حل مسئله آنها	سفی گندمانی، شقاقی و میبیدی	۹۰	■ ۲/۲۱۴
				۰/۴۸۰
				* ۱/۴۲۷
۲۹	اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر راهبردهای یادگیری دانش آموزان و پایداری آن در طول زمان	برنجکار، احقر و انصاریان	۹۷	■ ۳/۹۸۸
				■ ۴/۲۱۵
				■ ۳/۲۹۳
۳۰	طراحی و آزمون برنامه آموزش فلسفه برای والدین و اثربخشی آن با برنامه آموزش فلسفه برای کودکان در جهت گیری هدفی دانش آموزان دختر پایه ششم ابتدایی	اصل مرز	۹۸	■ ۲/۶۶۷
				■ ۳/۴۱۵
				■ ۲/۷۶۰
				■ ۳/۰۶۹
				■ ۱/۹۶۷
				■ ۳/۵۹۰
				■ ۲/۵۸۷
				■ ۲/۹۱۵
۳۱	طراحی برنامه آموزش فلسفه برای والدین و اثربخشی آن با برنامه آموزش فلسفه برای کودکان در تحول اخلاقی و خود مهار گری دانش آموزان دختر پایه ششم ابتدایی	اصل مرز، اسدزاده، درتاج، بهشتی و معتمدی	۹۷	* ۱/۱۷۲
				* ۰/۵۸۷
				* ۱/۱۴۰
				* ۰/۷۳۶
۳۲	اثربخشی آموزش فلسفه بر رشد قضاوت اخلاقی، رفتار جامعه یار و مهار خشم در دانش آموزان شهر اهواز	فرجی، مکوندی، بختیارپور، افتخار صغادی و احتشامزاده	۹۸	* ۱/۲۶۶
				* ۱/۵۳۲
				* ۱/۲۶۸
۳۳	تأثیر آموزش فلسفه به کودکان بر رفتار	حسینی امین،	۹۷	* ۱/۶۹۳

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
	اجتماعی دانش آموزان پسر پایه های پنجم و ششم ابتدایی شهر سرچشمه	کهنوجی، ایران نژاد پاریزی		
۳۴	تدریس درس علوم پایه اول دوره ابتدایی به روش برنامه آموزش فلسفه برای کودکان	هوشمندی و شمشری	۹۷	*۱/۰۰۳
۳۵	تأثیر روش اجتماع پژوهشی بر نظم جویی شناختی هیجانی دانش آموزان	حسینی و وکیلی	۹۷	■*۳/۲۷۴
				*۰/۸۵۸
				۰/۲۹۸
				۰/۰۶۱
				*۱/۵۸۹
				*۰/۹۱۹
				*۰/۹۰۴
				*۰/۸۰۹
				*۰/۹۵۸
				*۰/۸۰۰
۳۶	تأثیر داستان های فکری فیلیپ کم بر رشد خلاقیت کودکان دوره آمادگی شهر تهران	رستمی، فیاض و قاسمی	۹۵	۰/۲۸۹
				*۰/۹۲۹
				*۱/۶۸۷
				*۱/۸۲۶
۳۷	اجرای چندرسانه ای فلسفه برای کودک (P4C) و بررسی تأثیر آن بر خردورزی دانش آموزان ابتدایی	اسمعیل زاده و کرمی	۹۴	*۱/۰۴۳
۳۸	اثربخشی برنامه فلسفه برای کودکان بر جرئت ورزی و روابط بین فردی دانش آموزان	کبیری، نیلی احمدآبادی و ریوندی	۹۶	*۱/۶۳۵
				۰/۴۷۵
۳۹	اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان (فبک) بر افزایش واژگان زبان انگلیسی دانش آموزان	ایمانی، احقر و سیف نراقی	۹۷	■*۲/۸۳۷
۴۰	اثربخشی برنامه ترکیبی آموزش فلسفه به کودکان و همدمی بر شایستگی اجتماعی دانش آموزان	فاطمی، صادقی و شاهبان	۹۹	۰/۵۸۲
۴۱	اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان به روش اجتماع پژوهشی بر اضطراب تحصیلی دانش آموزان	مرد آزاد بهی، یاری قلی و پیری	۹۹	■*۲/۹۶۸
				*۱/۹۶۱
				*۱/۹۲۴

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۱۷

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
				*۱/۴۱۵
				*۱/۶۴۴
۴۲	اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر هنجارگریزی و درگیری تحصیلی دانش‌آموزان پسر پایه ششم ابتدایی شهر بروجن	شیرزادی، بیاتی، بدافی و بابادی عکاشه	۴۰۰	*۱/۵۵۹ *۰/۹۸۷
۴۳	بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به شیوه حلقه کندوکاو بر نظریه ذهن دانش‌آموزان نابینا	هاشم‌زاده، صابری و عالی	۹۸	۰/۱۵۱ ■*۲/۰۸۷ *۱/۴۳۷
۴۴	بررسی تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر نظریه ذهن و باورهای ماکیاولیستی در دوره ابتدایی	میرباقری، نوشادی و نیکدل	۹۸	■*۲/۴۰۳ *۰/۷۵۸
۴۵	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) به روش پژوهش مشارکتی بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان	فتحی و قدسی احقر	۹۶	*۱/۹۷۶ ■*۲/۱۶۴ *۱/۱۹۲ *۱/۳۱۳ *۱/۵۰۸
۴۶	بررسی افزایش اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان و نوجوانان در شادکامی دانش‌آموزان دختر متوسطه اول شهر تهران	یوسفی	۹۶	*۰/۴۶۸
۴۷	تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر رفتار مدنی - تحصیلی دانش‌آموزان پسر پایه نهم متوسطه اول ناحیه یک شهر خرم‌آباد	قبادیان	۹۷	■*۶/۱۵۷ ■*۳/۵۳۸ ■*۷/۰۷۰ ■*۳/۲۰۶
۴۸	تأثیر اجرای برنامه فلسفی برای کودکان بر درک اجتماعی و ارتباطات اجتماعی در دانش‌آموزان	شاویسی زاد، سلیمی و سلیمی	۹۸	*۰/۹۰۵ ۰/۶۹۴
۴۹	تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر خودتنظیمی هیجانی کودکان کار	فتحی آذر، تقی‌پور و حاج آقایی خیابانی	۹۸	■*۵/۰۲۳ ■*۸/۶۹۷ ■*۲/۷۲۷
۵۰	تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان از طریق حلقه‌های کندوکاو بر خلاقیت، سازگاری اجتماعی و پیشرفت تحصیلی درس علوم دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی	مؤمنی مهموئی و پرورش	۹۵	*۰/۷۷۱ *۰/۶۴۴ *۰/۹۳۴

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
۵۱	اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر ارزیابی تعارض بین والدین و خودگردانی تحصیلی	محمدیان و فرقدانی	۹۷	*۰/۶۹۹
				*۰/۶۸۳
				■۳/۴۳۲
				■۲/۹۰۴
۵۲	اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان بر احساس تنهایی و ناامیدی دانش‌آموزان	چراغ زاده، کردنوقایی و سهرابی	۹۸	*۱/۵۷
				*۱/۵۲۰
۵۳	بررسی نقش برنامه آموزش فلسفه برای کودک (P4C) بر کاهش برون‌ریزی و درون‌ریزی خشم در دانش‌آموزان پسر پایه اول مقطع متوسطه مدارس دولتی منطقه ۱۴ شهر تهران	جناب زاده رودباری، انصاریان و نادری	۹۵	*۰/۸۸۷
				۰/۳۰۲
ردیف	پایان‌نامه (ها) و رساله (ها)	پژوهشگر	سال دفاع	اندازه اثر (ها)
۵۴	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر سطوح حیطة عاطفی دانش‌آموزان دوره ابتدایی	فریده معتمد نسب	۹۷	■۲/۷۸۳
۵۵	اثربخشی برنامه فلسفه برای کودکان به شیوه اجتماع پژوهشی بر بهبود مهارت‌های اجتماعی کودکان تحت پوشش جمعیت امام علی (ع)	فاطمه غلامزاده کلرچه	۹۶	■۵/۵۰۹
				■۴/۴۱۲
				■۵/۰۲۲
				■۴/۵۵۸
۵۶	طراحی و تولید برنامه چندرسانه‌ای آموزش فلسفه به کودکان و تأثیر آن بر رشد اخلاقی	نوشین فرهادی	۹۳	*۰/۹۷۱
				*۰/۸۸۱
				*۰/۶۲۳
				*۰/۸۱۸
				*۰/۷۶۲
				*۰/۸۹۱
۵۷	تأثیر آموزش فلسفه به کودکان در خودکارآمدی، خوش‌بینی، شادی و تفکر انتقادی	انیسه رهدار	۹۶	*۰/۷۴۲
				*۱/۰۶۶
				۰/۰۴۹
				■۲/۲۴۸
۵۸	تأثیر روش اجتماع پژوهشی در برنامه فلسفه برای کودکان بر هوش موفق دانش‌آموزان دختر متوسطه اول	زهره گله‌دار کاخکی	۹۵	■۳/۳۹۰
				■۲/۸۳۱
				■۲/۶۰۳

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۱۹

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
				■*۲/۱۸۸
۵۹	اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان به روش اجتماع پژوهشی بر خودکارآمدی اجتماعی و بهزیستی شخصی دانش آموزان پایه هفتم	رقیه محمدزاده	۹۵	*۰/۶۸۹
۶۰	بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر رشد مهارت‌های زبانی دانش آموزان پایه سوم ابتدایی شهرستان بجنورد	مریم عفتی کلاته	۹۳	*۰/۷۲۷
				*۰/۷۷۴
				*۰/۶۳۰
				*۰/۵۱۹
				*۰/۶۴۷
۶۱	اثربخشی آموزش فلسفه برای کودکان (P4C) بر تفکر انتقادی و هوش‌های چندگانه دانش آموزان پایه پنجم ابتدایی شهر یزد	نسرتین دره زرشکی	۹۵	*۱/۲۹۷
				*۱/۲۵۸
				*۱/۱۴۹
				■*۲/۶۱۶
				*۱/۲۷۴
				۰/۴۱۷
				۰/۴۸۷
				۰/۰۰۷
				۰/۰۱۷
				۰/۵۸۴
				۰/۰۲۸
				*۰/۸۳۰
				۰/۰۹۵
				۰/۴۷۳
۶۲	تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان و نوجوانان بر تفکر انتقادی و عملکرد تحصیلی دانش آموزان دختر دوره ابتدایی پایه ششم شهر آبادان در سال تحصیلی ۹۳-۹۲	مریم نیاکان	۹۴	*۰/۷۶۲
				*۱/۱۶۱
۶۳	تأثیر برنامه آموزشی فلسفه برای کودکان بر تحول شناختی، هوش منطقی - ریاضی و بهره هوشی (IQ) دانش آموزان دختر سال چهارم ابتدایی منطقه ۱۳ تهران سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷	ماندانا محمدی	۸۸	۰/۳۴۵
				*۰/۷۷۰
۶۴	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر روی	مرتضی بیات	۹۰	*۱/۶۸۰

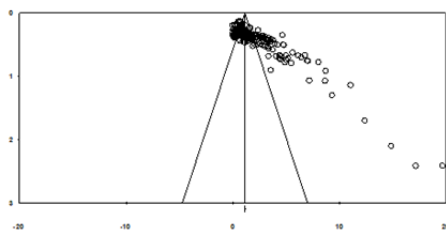
۱۲۰ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

ردیف	عنوان پژوهش	پژوهشگر (ان)	سال نشر	اندازه اثر (ها)
	تفکر منطقی و انتقادی دانش‌آموزان پایه سوم دوره راهنمایی شهر همدان در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹			*۱/۵۹۴
۶۵	تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر تحول‌یافتگی اخلاقی دختران ۱۲ ساله پایه پنجم ابتدایی شهر تهران	پریوش رحمتی	۸۹	۰/۵۶۵
				*۱/۱۲۰
				۰/۵۹۲
				۰/۲۷۴
۶۶	بررسی تأثیر آموزش فلسفه بر فرایند حل مسئله در بین دانش‌آموزان کلاس پنجم شهرستان قروه	مرضیه مرادی	۹۲	■*۱۹/۷۰۵
۶۷	بررسی تأثیر آموزش فلسفه به کودکان از طریق ادبیات کودک بر مهارت‌های شهروندی کودکان پیش‌دبستانی شهر شیراز ۱۳۸۹-۱۳۹۰	شهرزاد منیری	۹۱	*۰/۹۹۳
۶۸	تأثیر آموزش فلسفه بر کنش‌های شناختی کودکان مقطع پیش‌دبستانی	ناهید سید احمدی	۹۶	۰/۳۳۶
				*۱/۱۵۰
				*۱/۰۹۸
				۰/۳۳۶
				*۱/۶۵۷
۶۹	تأثیر آموزش فلسفه بر مهارت کلامی، تفکر انتقادی و خلاقیت در کودکان	فریبا فرخانی	۹۵	*۱/۳۴۵
				*۰/۵۸۶
				۰/۱۸۰
				*۰/۸۲۶
				۰/۳۱۷
				*۱/۷۵۹
				*۱/۰۲۸
				*۱/۲۶۷
				*۱/۵۰۵
				■*۲/۰۴۴
				■*۳/۰۸۹
۷۰	بررسی تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان بر خشم و قلدری دانش‌آموزان پسر پایه پنجم ابتدایی/تهران	زهرا طورانی	۹۶	*۱/۱۸۱
				■*۳/۰۸۹

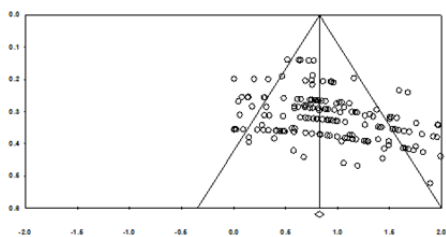
■ اندازه اثرهایی که موجب سوگیری انتشار می‌شوند * اندازه اثر معنادار

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۲۱

جهت بررسی نتایج فرا تحلیل، تحلیل سوگیری انتشار ضروری است که به این منظور از ترسیم نمودار کیفی و شاخص عرض از مبدأ رگرسیون ایگر استفاده شد. با مشاهده شکل ۱، مشخص شد که تعدادی از پژوهش‌ها دارای اندازه اثرهای نامتعارف و پرت بودند که نمودار را نامتقارن ساخته بودند که با حذف کردن تدریجی ۷۰ اندازه اثر، نمودار کیفی شکل ۲ حاصل شد که متقارن تر بود. همچنین میزان عرض از مبدأ رگرسیون ایگر قبل از حذف اندازه اثرهای نامتعارف و پرت ۶/۷۵۷ بود که بعد آن به میزان ۱/۸۴۹ تغییر یافت؛ باین حال این تغییر به معنی کاهش زیاد مقدار سوگیری انتشار بود. پس از حذف ۷۰ اندازه اثر نامتعارف و پرت از ۲۳۷ اندازه اثر اولیه، تعداد ۱۶۷ اندازه اثر باقی ماند که در تحلیل‌های بعدی از این تعداد اندازه اثر استفاده شد.

شکل ۱: نمودار کیفی سوگیری انتشار قبل از انجام تحلیل حساسیت

شکل ۲: نمودار کیفی سوگیری انتشار بعد از انجام تحلیل حساسیت

در جدول ۲، اندازه اثر ترکیبی (خلاصه) بر اساس دو مدل ثابت و تصادفی برای ۱۶۷ اندازه اثر اولیه ارائه شده است. بر اساس نتایج به دست آمده، مقادیر اندازه اثر ترکیبی در مدل ثابت برابر با ۰/۸۲۸ و در مدل تصادفی برابر با ۰/۸۷۷ است که هر دو اندازه اثر ترکیبی از لحاظ آماری معنادار هستند ($p < 0/001$).

جدول ۲: اندازه اثر ترکیبی ثابت و تصادفی مربوط به تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران

مدل	تعداد اندازه اثر	اندازه اثر خلاصه	خطای معیار	فاصله اطمینان ۹۵٪		مقدار z	سطح معنی داری
				حد بالا	حد پایین		
ثابت	۱۶۷	۰/۸۲۸	۰/۰۲۲	۰/۷۸۴	۰/۸۷۲	۳۷/۰۲۱	۰/۰۰۱
تصادفی	۱۶۷	۰/۸۷۷	۰/۰۳۵	۰/۸۰۸	۰/۹۴۶	۲۴/۸۶۲	۰/۰۰۱

جهت تعیین مدل نهایی فراتحلیل، میزان ناهمگنی بررسی شد. در صورت بالا بودن میزان ناهمگنی در اندازه اثر پژوهش‌های اولیه، مدل تصادفی انتخاب می‌شود که بر این فرض مبتنی است که اندازه اثر ترکیبی، به دلیل وجود مشخصه‌ها و متغیرهای تعدیل‌کننده و واسطه‌ای مختلف پژوهش‌های اولیه که بر اندازه‌های اثر تأثیر می‌گذارند، از پژوهشی به پژوهشی دیگر می‌تواند متفاوت باشد. در جدول ۳، نتایج بررسی ناهمگنی اندازه‌های اثر اولیه بر اساس شاخص Q کوکران و مجذور I ارائه شده است. مقدار شاخص Q کوکران برابر با ۳۸۲/۷۵۷ است که از لحاظ آماری معنادار است ($p < ۰/۰۰۱$) و مقدار مجذور I نیز نشان می‌دهد بالای ۵۶/۶۳۰ درصد از پراکنش پژوهش‌های اولیه، واقعی است که مقدار این شاخص‌ها نشان از وجود ناهمگنی بالا به دلیل وجود متغیرهای واسطه‌ای و تعدیل‌گر در پژوهش‌های اولیه است؛ بنابراین مدل تصادفی به‌عنوان مدل فراتحلیل انتخاب و اندازه اثر ترکیبی مقدار ۰/۸۷۷ در نظر گرفته شد.

جدول ۳: شاخص‌های تشخیص ناهمگنی در اندازه‌های اثر اولیه مربوط به تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران

مقدار I	سطح معنی داری	درجه آزادی	Q کوکران
۵۶/۶۳۰	۰/۰۰۱	۱۶۶	۳۸۲/۷۵۷

با مشخص شدن نقش متغیرهای تعدیل‌گر، در ادامه به تحلیل‌های بیشتر در مورد نقش و شدت تعامل بازده‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی، جنسیت و سن فراگیران پرداخته شد. در این تحلیل‌ها نیز نتایج مربوط به مدل تصادفی ارائه گردید.

در جدول ۴، اندازه‌های اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر هر یک از شاخص‌های شناختی (تفکر منطقی، تفکر انتقادی، پرسشگری، خلاقیت، مهارت‌های زبانی)،

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۲۳

اجتماعی (حل مسئله اجتماعی، مهارت‌های شهروندی، رشد اجتماعی و روابط بین‌فردی)، عاطفی (عزت‌نفس، مهارت خشم، اضطراب تحصیلی، شادکامی و احساس تنهایی) و اخلاقی (قضاوت اخلاقی و رشد اخلاقی) کودکان و نوجوانان ارائه شده است. اندازه اثر ترکیبی شاخص‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی به ترتیب برابر با ۰/۸۲۷، ۰/۹۹۴، ۰/۸۹۷ و ۰/۹۲۷ و معنی دار ($p < 0/001$) هستند. جهت بررسی تفاوت بین هر کدام از این بازده‌ها، با در نظر گرفتن برقراری پیش‌فرض‌ها، از آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده شد که با توجه به نتایج به دست آمده ($F=1/059$ ، $p=0/368$)، تفاوت معنی‌داری بین هر کدام از این بازده‌ها ملاحظه نشد.

جدول ۴: اندازه‌های اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر هر یک از شاخص‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی کودکان و نوجوانان در ایران

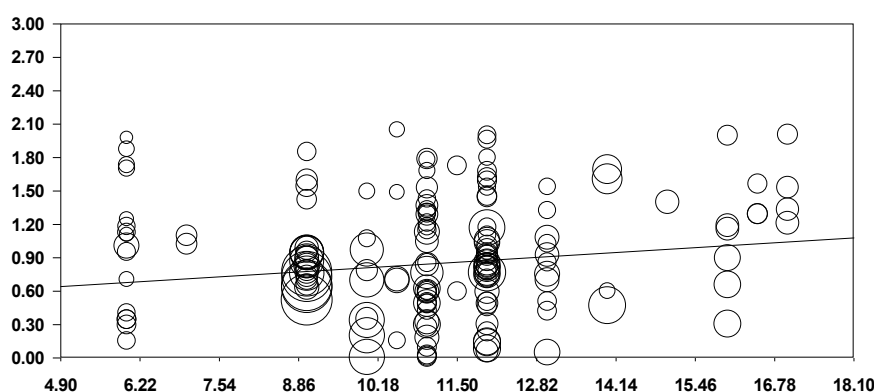
سطح معنی‌داری	مقدار z	فاصله اطمینان ۹۵٪		خطای معیار	اندازه اثر ترکیبی	تعداد اندازه اثر	شاخص
		حد بالا	حد پایین				
۰/۰۰۱	۱۸/۲۷۵	۰/۹۱۶	۰/۸۳۸	۰/۰۴۵	۰/۸۲۷	۹۷	شناختی
۰/۰۰۱	۱۱/۵۳۶	۱/۱۶۳	۰/۸۲۵	۰/۰۸۶	۰/۹۹۴	۳۵	عاطفی
۰/۰۰۱	۸/۲۲۰	۱/۱۱۱	۰/۶۸۳	۰/۱۰۹	۰/۸۹۷	۱۹	اجتماعی
۰/۰۰۱	۱۰/۳۴۵	۱/۱۰۳	۰/۷۵۱	۰/۰۹۰	۰/۹۲۷	۱۶	اخلاقی

در جدول ۵، اندازه‌های اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر شاخص‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی در کودکان و نوجوانان به تفکیک جنسیت ارائه شده است. اندازه اثر ترکیبی برای نمونه‌های مختلط، پسر و دختر به ترتیب برابر با ۰/۷۸۹، ۰/۹۸۶ و ۰/۸۸۷ و معنی دار ($p < 0/001$) هستند. جهت بررسی تفاوت بین هر کدام از این گروه‌ها، با در نظر گرفتن برقراری پیش‌فرض‌ها، از آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده شد که با توجه به نتایج به دست آمده ($F=0/417$ ، $p=0/659$)، تفاوت معنی‌داری بین هر کدام از این گروه‌ها ملاحظه نشد.

جدول ۵: اندازه‌های اثر ترکیبی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران به تفکیک جنسیت

سطح معنی‌داری	مقدار z	فاصله اطمینان %۹۵		خطای معیار	اندازه اثر ترکیبی	تعداد اندازه اثر	جنسیت
		حد بالا	حد پایین				
۰/۰۰۱	۱۰/۵۸۲	۱/۱۶۸	۰/۸۰۳	۰/۰۹۳	۰/۹۸۶	۲۵	مختلط
۰/۰۰۱	۱۳/۹۳۵	۰/۹۰۰	۰/۶۷۸	۰/۰۵۷	۰/۷۸۹	۴۳	پسر
۰/۰۰۱	۱۸/۰۵۲	۰/۹۸۴	۰/۷۹۱	۰/۰۴۹	۰/۸۸۷	۹۹	دختر

همچنین جهت تحلیل نقش سن آزمودنی‌ها به‌عنوان یک متغیر تعدیل‌کننده پیوسته، از فرا رگرسیون استفاده شد.

شکل ۳: خط رگرسیون برای پیش‌بینی اندازه‌های اثر g هجز بر اساس میانگین سن آزمودنی‌ها

در شکل ۳، خط رگرسیون برای پیش‌بینی اندازه‌های اثر g هجز بر اساس میانگین سن آزمودنی‌ها در پژوهش‌های اولیه، نشان داده شده است؛ مقدار عرض از مبدأ برابر با ۰/۴۷۹ است که از لحاظ آماری معنی‌دار ($P < ۰/۰۰۱$) و مقدار ضریب رگرسیون استاندارد نشده آن برابر با ۰/۳۳۳ است که از لحاظ آماری معنی‌دار ($P < ۰/۰۰۱$) است. شیب مثبت خط رگرسیون و معادله آن $(Y = ۰/۴۷۹ + ۰/۳۳۳X)$ نشان‌دهنده رابطه مستقیم معنی‌دار بین اندازه‌های اثر g هجز و سن آزمودنی‌ها است به این صورت که با افزایش یک واحد از سن آزمودنی‌ها، ۰/۳۳۳ واحد به مقدار اندازه‌های اثر g هجز آزمودنی‌ها افزوده خواهد شد.

۵. نتیجه گیری

پژوهش حاضر باهدف فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران صورت گرفت. اندازه اثر ترکیبی به دست آمده باتوجه به ملاک‌های هاتیه (2008) مطلوب و کوهن (2013) بزرگ به دست آمد که به معنی اثربخشی بالای اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان در ایران است.

نتایج این پژوهش با پژوهش‌های یان و همکاران (2018)، گارسیا و کولوم (2005) و محمودی (۱۳۹۸) نسبتاً همسو است به این صورت که یان و همکاران و گارسیا و کولوم اثربخشی مثبت متوسطی را برای اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر بروندهای یادگیری شناختی و توانایی‌های استدلال نشان داده‌اند و محمودی اثربخشی مثبت بالایی را بر مهارت‌های فکری دانش‌آموزان به دست آورده است.

جهت تبیین اثربخشی کلی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر ابعاد رشدی کودکان و نوجوانان می‌توان گفت که فلسفه برای کودکان رویکردی تربیتی است که شامل اهداف متنوعی است و تمرین و اجرای آن می‌تواند موجب رشد افراد در ابعاد مختلف شود. لیپمن به‌عنوان بنیان‌گذار فلسفه برای کودکان، مهم‌ترین هدف این برنامه را پرورش قدرت تعقل افراد می‌داند به طوری که بتواند مستقل بیندیشند و در قضاوت‌هایشان معیارهای درستی را به کار بگیرند. در این برنامه دانش‌آموزان به جای پذیرش صرف اطلاعات، با آن برخورد فعال داشته، به تحلیل و بررسی اطلاعات و دانش موردنظر بپردازند و با رشد انواع تفکر از جمله تفکر انتقادی، خلاق و مراقبتی با رویکردی جدید با محیط اطراف خویش مواجه می‌شوند. محیط به طور عام شامل ساختمان کلاس، سایر کودکان، بستگان، دوستان، مردم جامعه، رسانه‌ها و معلم است. فلسفه برای کودکان تلاش می‌کند که دانش‌آموزان را به قدرت داور و انتخاب درست و نیز توانایی تفکر انتقادی تجهیز کند و در نهایت آن‌ها را برای ایفای نقش مناسب در جامعه آماده سازد.

در خصوص رشد اجتماعی نیز، افراد با شرکت در اجتماع پژوهشی که بر پایه پرسشگری و گفت‌وگوهای جمعی است، علاوه بر این که مهارت‌های تفکر سطح بالاتر آن‌ها تقویت شده و در صورت لزوم می‌توانند تغییر نگرش دهند، مهارت‌های ارتباطی و توانایی آن‌ها برای رابطه با دیگران نیز افزایش می‌یابد؛ تعارضات بین فردی که ناشی از نگرش‌ها و اعتقادات متفاوت است به حداقل می‌رسد و نهایتاً آرامش درونی برای افراد و کاهش مشکلات و تنش‌ها در جوامع را به دنبال خواهد داشت.

همچنین همسو با این نظر لیپمن که تسلط بر مهارت‌های اساسی، درک مفاهیم، توانایی تجزیه و تحلیل و استفاده از اصول و ایده‌ها به تلاشی عاطفی و شناختی نیاز دارد؛ فکر و احساس، به جای تعارض داشتن، می‌توانند همدیگر را تقویت کنند و ترکیبی از آن‌ها هر لحظه در زمینه بحث و اجتماع پژوهشی وجود دارد. هنگامی که کودکان خود را در حال خواندن داستانی درباره دیگر کودکان می‌یابند، احساس راحتی بیشتری برای بحث در مورد جنبه‌های عاطفی تجارب زندگی شخصیت داستانی خواهند داشت، زیرا چنین جنبه‌های عاطفی با کاوش‌های شناختی این شخصیت‌های داستانی در شیوه‌های تعلقشان به گونه‌ای ترکیب شده‌اند که به کودکان کمک شود به معنای جهان خود پی ببرند و با تسلط بر این قواعد استدلال، کودکان درون داستان احساس اعتماد به نفس بیشتر و توانایی بیشتر برای ابراز خود، عقاید و احساسات خود پیدا می‌کنند. از طرفی نیز، ترکیب تفکرات سطح بالا و توانمندی هیجانی زیربنای امیال، ارزش‌ها و تعهدات هستند که معرفت اخلاقی و عمل اخلاقی را به همراه دارند. در اجتماع پژوهشی، حس همدلی و احترام به دیگران، توانایی گوش دادن به نظرها و رعایت حقوق دیگران از طریق ایجاد مشارکت و تعامل متقابل بین افراد افزایش می‌یابد. آن‌ها یاد می‌گیرند که مسئول تفکر و اعمال خود هستند و با اصول و ارزش‌های اخلاقی و چرایی و ضرورت آن‌ها آشنا می‌شوند و در نهایت شاهد رشد قضاوت اخلاقی افراد خواهیم بود؛ بنابراین، لیپمن بر کاوشگری اخلاقی تاکید می‌کند که با رشد درک قضاوت‌های اخلاقی درست از طریق اندیشه و کاوشگری، ارزش‌های ناب از جمله نگرش‌های اخلاقی، خلق و آزموده می‌شوند.

بنابراین نتایج این پژوهش در خصوص اندازه اثر ترکیبی هر کدام از بازده‌های شناختی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی، با توجه به ملاک‌های هاتیه (2008) مطلوب و کوهن (2013) بزرگ به دست آمد، اما تفاوت معنی‌داری بین آن‌ها ملاحظه نشد زیرا آن‌چنان‌که بیان شد، رشد افراد در ابعاد مختلف با توجه به اهداف متنوعی که این برنامه دارد دور از انتظار نیست.

از طرفی دیگر، اندازه اثر ترکیبی در خصوص گروه‌های جنسیتی مختلط، پسران و دختران با توجه به ملاک هاتیه (2008) مطلوب و کوهن (2013) بزرگ به دست آمد، اما تفاوت معنی‌داری بین آن‌ها ملاحظه نشد. این نتایج همسو با بسیاری از پژوهش‌های معتبر است که نشان می‌دهند، اصولاً بین دختران و پسران از لحاظ روان‌شناختی تفاوتی وجود ندارد (Hyde, 2014) و تقریباً همه تفاوت‌های مشاهده شده به تجربیات اولیه اجتماعی شدن آن‌ها ارتباط دارد (Eagly, 2013; Eliot, 2009; Maccoby, 2007; Sadker, 2010)؛ تجربیاتی که مربی با تجربه در

کلاس‌های آموزش فلسفه برای کودکان همواره آن را در نظر دارد و بر آن است که ارتباط بین فراگیران با همدیگر و با مربی خود، تا حد امکان فارغ از نقش‌های جنسیتی باشد. علاوه بر این، در مقایسه آموزش گروه‌های تک جنسیتی و مختلط، اگرچه اثربخشی در گروه‌های مختلط بیشتر بود اما تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد که این نتایج، همسو با پژوهش‌هایی است که نشان می‌دهند آموزش در گروه‌های تک جنسیتی نه تنها نسبت به آموزش در گروه‌های مختلط برتری ندارند (Halpern et al., 2011; Pahlke et al., 2014) بلکه فرصت‌های همکاری دختران و پسران را در یک محیط هدفمند کاهش می‌دهند (Huston, 2015).

در خصوص تحلیل نقش سن آزمودنی‌ها به عنوان یک متغیر تعدیل‌کننده پیوسته، نتایج فرا رگرسیون نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین اندازه‌های و سن آزمودنی‌ها بود به این صورت که با افزایش سن آزمودنی‌ها، مقدار اندازه‌های اثر آزمودنی‌ها افزوده می‌شود. در تبیین نتیجه به دست آمده می‌توان به رشد تفکر انتزاعی و دستیابی به ابزار، توانایی و مهارت‌های اجتماعی آزمودنی‌ها همراه با افزایش سن آن‌ها اشاره کرد؛ اما با توجه به مقدار کوچک ضریب رگرسیون به دست آمده، همچنان باید توجه کرد که اثربخشی این برنامه در سنین پایین‌تر نیز قابل ملاحظه است؛ بنابراین باید توانایی کودکان در تفکر و بیان آن از طریق زبان و همچنین تعامل و ارتباط متقابل دانش‌آموزان با معلمان و مربیان در فرایند یادگیری، اعتماد و توجه ویژه شود و آموزش فلسفه برای کودکان را در مراحل اولیه آغاز کرد.

در نهایت با توجه به نتایج به دست آمده در این فرا تحلیل و مبانی نظری و تجربی حمایت‌کننده آن، پیشنهاد می‌شود که آموزش فلسفه برای کودکان در برنامه‌های آموزش رسمی قرار گیرد به صورتی که ضمن توجه به فرهنگ بومی فراگیران، در مراحل طراحی تا اجرا و ارزیابی برنامه، آموزش مربیان و معلمان و فراهم‌سازی کتاب و مواد آموزشی از اصول و مبانی اساسی این برنامه به شکلی صحیح و دقیق پیروی کرد. همچنین با توجه به اثربخشی بالای این برنامه، پیشنهاد می‌شود که با برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی توسط متخصصین این حوزه برای مربیان مراکز پیش‌دبستانی و کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان، موجبات توسعه و دستیابی به نتایج مثبت این برنامه فراهم گردد.

از محدودیت‌های این پژوهش، عدم دسترسی تمام متن به تعدادی از پایان‌نامه‌ها در پایگاه انتشار آن‌ها، احتمال عدم گزارش پژوهش‌های غیر معنی‌دار و عدم گزارش کامل اطلاعات روش‌شناسی در برخی از پژوهش‌ها اشاره کرد. در این راستا پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران آتی در ارائه اطلاعات آماری و به خصوص آماره‌های توصیفی دقت بیشتری کرده و متغیرهای

تعدیل‌کننده بیشتری را بررسی کنند. از طرفی هم پژوهشگرانی که تمایل به فراتحلیل در این زمینه را دارند پیشنهاد می‌شود که جهت جمع‌آوری پژوهش‌های اولیه از سایر پایگاه‌های انتشار مقالات و نشریه‌ها و همچنین مطالعات مکتوب در کتابخانه‌های دانشگاه‌ها استفاده نمایند.

کتاب‌نامه

- اکرمی، لیلا؛ قمرانی، امیر و یارمحمدیان، احمد. (۱۳۹۳). اثربخشی آموزش فلسفه بر قضاوت اخلاقی و عزت‌نفس دانش‌آموزان نابینا. تفکر و کودک، ۵ (۱۰)، ۱-۱۶.
- برهمن، مریم و خدابخشی صادق‌آبادی، فاطمه. (۱۳۹۶). آموزش فلسفه برای کودکان. پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۲ (۹)، ۹۰-۱۰۳.
- جلیلیان، سهیلا؛ عظیم‌پور، احسان و جلیلیان، فریبا. (۱۳۹۵). اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش توانایی حل مسئله و قضاوت اخلاقی در دانش‌آموزان. نشریه پژوهش‌های تربیتی، ۳ (۳۲)، ۸۰-۱۰۱.
- جناب زاده رودباری، مریم؛ انصاریان، فهیمه و نادری، عزت‌اله. (۱۳۹۵). بررسی میزان اعتمادپذیری برنامه آموزش فلسفه برای کودکان (p4c) در فعالیتهای پرورشی بر کنترل برون‌ریزی و درون‌ریزی خشم در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه مدارس شهر تهران. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۱۳ (۲۴)، ۱۴۴-۱۵۸.
- حبیبی کلیر، رامین؛ فرید، ابوالفضل و محمدزاده، رقیه. (۱۳۹۸). اثربخشی روش اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر خودکارآمدی اجتماعی دانش‌آموزان. فصلنامه پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ۱۴ (۵۳)، ۶۷-۸۷.
- رضایی، نورمحمد؛ پادروند، نادر؛ سبحانی، عبدالرضا و رضایی، علی محمد. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان در افزایش خلاقیت و مؤلفه‌های سیالی، انعطاف‌پذیری، ابتکار و بسط. ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۴ (۲)، ۱۹-۳۶.
- صفایی مقدم، مسعود. (۱۳۷۷). برنامه آموزش فلسفه برای کودکان. فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء س، ۸ (۲۶ و ۲۷).
- عسگری، محمد؛ دیناروند، حسن و ترکاشوند، محمدرضا. (۱۳۹۴). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر تفکر منطقی دانش‌آموزان دختر و پسر سوم راهنمایی منطقه سامن. روان‌شناسی تربیتی (روان‌شناسی و علوم تربیتی)، ۱۱ (۳۵)، ۲۵-۴۱.

فرا تحلیل تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای ... (سلام رحیمی و دیگران) ۱۲۹

عیسی مراد، ابوالقاسم؛ نفر، زهرا و فاطمی، فاطمه السادات. (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش فلسفه به کودکان بر همدلی و حل مسئله اجتماعی دانش‌آموزان پنجم ابتدایی. مطالعات روان‌شناسی بالینی، ۹ (۳۶)، ۱۱۷-۱۳۴.

فرجی، ماهرخ؛ مکوندی، بهنام؛ بختیار پور، سعید؛ افتخار سعادی، زهرا و احتشام‌زاده، پروین. (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش فلسفه بر رشد قضاوت اخلاقی، رفتار جامعه یار و مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان شهر اهواز. مطالعات روان‌شناسی تربیتی، ۱۶ (۳۶)، ۹۷-۱۲۲.

قائدی، یحیی. (۱۳۸۳). بررسی مبانی نظری آموزش فلسفه به کودکان. تهران: دواوین. کمالی مطلق، طاهره و نوشادی، ناصر. (۱۳۹۶). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر سطح پرسشگری دانش‌آموزان دوره ابتدایی. تفکر و کودک، ۸ (۱)، ۱-۱۳.

لیپمن، متیو؛ شارپ، آن و اسکانیان، فردریک. (۱۳۹۵). فلسفه در کلاس درس؛ ترجمه محمد زهیر باقری نوع‌پرست. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مؤمنی مهموثی، حسین و پرورش، عفت. (۱۳۹۵). تأثیر برنامه فلسفه برای کودکان از طریق حلقه‌های کندوکاو بر خلاقیت، سازگاری اجتماعی و پیشرفت تحصیلی درس علوم دانش‌آموزان پایه سه ابتدایی. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه تربیتی، ۱۱ (۴۷)، ۱۳۱-۱۵۰.

محمدی، فرزانه؛ کرامتی، هادی؛ فرزاد، ولی اله و عرب‌زاده مهدی. (۱۳۹۸). بررسی اثربخشی برنامه آموزش فلسفه به کودکان در پرورش خلاقیت کودکان پیش‌دبستانی. تفکر و کودک، ۱۰ (۱)، ۲۱۳-۲۳۶.

محمودی، سیروس. (۱۳۹۸). فرا تحلیل اثربخشی اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر مهارت‌های فکری دانش‌آموزان. تفکر و کودک، ۱۰ (۲)، ۲۶۳-۲۸۶.

مصراآبادی، جواد. (۱۳۹۵). فرا تحلیل: مفاهیم، نرم‌افزار و گزارش نویسی، تبریز: انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان.

هاشم‌زاده، زینب؛ صابری، هایده و عالی، شهربانو. (۱۳۹۸). بررسی اثربخشی آموزش فلسفه به شیوه حلقه کندوکاو بر نظریه ذهن دانش‌آموزان نابینا. تفکر و کودک، ۱۰ (۲)، ۲۸۷-۳۰۷.

Anderson, A. (2020). Categories of Goals in Philosophy for Children. *Studies in Philosophy and Education*, 39, 607-623 .

Bleazby, J., & Slade, C. (2018). Philosophy for children goes to university. In *Philosophical Inquiry with Children* (pp. 215-232). Routledge .

Brandt, R. (1988). On Philosophy in the Curriculum: A Conversation with Matthew Lipman. *Educational Leadership*, 46(1), 34-37 .

- Burgh, G., & Nichols, K. (2012). The parallels between philosophical inquiry and scientific inquiry: Implications for science education. *Educational Philosophy and Theory*, 44(10), 1045-1059 .
- Butnor, A. (2012). Critical Communities: Intellectual Safety and the Power of Disagreement. *Educational perspectives*, 44, 29-31 .
- Çayır, N. A. (2018). Philosophy for children in teacher education: Effects, difficulties, and recommendations .
- Cohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Academic press .
- Eagly, A. H. (2013). The science and politics of comparing women and men: A reconsideration. In *The SAGE handbook of gender and psychology* (pp. 11-28). SAGE Publications Inc .
- Elicor, P. P. (2021). I am keeping my cultural hat on: exploring a 'culture-enabling' philosophy for/with children practice. *Childhood & philosophy*, 17 .
- Eliot, L. (2009). Pink brain, blue brain: How small differences grow into troublesome gaps--and what we can do about it. Houghton Mifflin Harcourt .
- García-Moriyón, F., Rebollo, I., & Colom, R. (2005). Evaluating Philosophy for Children: A meta-analysis. *Thinking: The journal of philosophy for children*, 17(4), 14-22 .
- Gatley, J. (2020). Philosophy for Children and the Extrinsic Value of Academic Philosophy. *Metaphilosophy*, 51(4), 548-563 .
- Gorard, S., Siddiqui, N., & See, B. H. (2017). Can 'Philosophy for Children' improve primary school attainment? *Journal of Philosophy of Education*, 51(1), 5-22 .
- Gregory, M. R., & Lavery, M. J. (2017). In *Community of Inquiry with Ann Margaret Sharp: Childhood, Philosophy and Education*. Routledge .
- Halpern, D. F., Eliot, L., Bigler, R. S., Fabes, R. A., Hanish, L. D., Hyde, J., Liben, L. S., & Martin, C. L. (2011). The pseudoscience of single-sex schooling. *Science*, 333(6050), 1706-1707 .
- Huston, A. C. (2015). Thoughts on "Probability values and human values in evaluating single-sex education". *Sex roles*, 72(9), 446-450 .
- Hyde, J. S. (2014). Gender similarities and differences. *Annual review of psychology*, 65, 373-398 .
- Kasmirli, M. (2020). The paradox of philosophy for children and how to resolve it. *Childhood & Philosophy*, 16 .
- Kizel, A. (2016). Philosophy with Children as an educational platform for self-determined learning. *Cogent Education*, 3(1) .
- Kohan, W. O. (2018). Paulo Freire and Philosophy for Children: A critical dialogue. *Studies in Philosophy and Education*, 37(6), 615-629 .
- Lipman, M. (1976). Philosophy for children. *Metaphilosophy*, 7(1), 17-39 .

- Lipman, M. (1982). Philosophy for children. *Thinking: The journal of philosophy for children*, 3(3/4), 35-44 .
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. Cambridge university press .
- Lipman, M. (2017). The Institute for the Advancement of Philosophy for Children (IAPC) program. In *History, Theory and Practice of Philosophy for Children* (pp. 3-11). Routledge .
- Lipman, M., Sharp, A. M., & Oscanyan, F. S. (2010). *Philosophy in the classroom*. Temple University Press .
- Lyle, S. (2021). Philosophy for Children, the UNCRC and Children's Voice in the Context of the Climate and Biodiversity Crisis. *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, 41(1), 80-95 .
- Maccoby, E. E. (2007). Historical overview of socialization research and theory. *Handbook of socialization: Theory and research*, 1, 13-41 .
- Malboeuf-Hurtubise, C., Léger-Goodes, T., Mageau, G. A., Joussemet, M., Herba, C., Chadi, N., Lefrançois, D., Camden, C., Bussières, È.-L., & Taylor, G. (2021). Philosophy for children and mindfulness during COVID-19: Results from a randomized cluster trial and impact on mental health in elementary school students. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 107, 110260 .
- Marsal, E., Dobashi, T., & Weber, B. (2009). *Children philosophize worldwide: Theoretical and practical concepts* (Vol. 9). Peter Lang .
- Michaud, O. (2020). What Kind of Citizen is Philosophy for Children Educating? What Kind of Citizen Should it be Educating? *Philosophical Inquiry in Education*, 27(1), 31-45 .
- Millett, S., Scholl, R., & Tapper, A. (2018). Australian research into the benefits of philosophy for children. In *Philosophical Inquiry with Children* (pp. 199-214). Routledge .
- Morris, K., & Haynes, J. (2018). Philosophy for Children: a postdevelopmental relationality. In *Literacies, Literature and Learning* (pp. 50-63). Routledge .
- Pahlke, E., Hyde, J. S., & Allison, C. M. (2014). The effects of single-sex compared with coeducational schooling on students' performance and attitudes: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 140(4), 1042 .
- Rahdar, A., Pourghaz, A., & Marziyeh, A. (2018). The Impact of Teaching Philosophy for Children on Critical Openness and Reflective Skepticism in Developing Critical Thinking and Self-Efficacy. *International Journal of Instruction*, 11(3), 539-556 .
- Sadker, D. M. (2010). *Teachers, schools and society* .
- Säre, E. (2018). *Developing the reasoning skills of pre-schoolers through philosophy for children*. Tartu University .
- Siddiqui, N., Gorard, S., & See, B. H. (2017). *Non-cognitive impacts of philosophy for children*. School of Education, Durham University .
- Siddiqui, N., Gorard, S., & See, B. H. (2019). Can programmes like Philosophy for Children help schools to look beyond academic attainment? *Educational review*, 71(2), 146-165 .

- Ventista, O. (2019). An Evaluation of the 'Philosophy for Children' programme: The impact on Cognitive and Non-Cognitive Skills Durham University .[
- Wu, C. (2021). Training Teachers in China to Use the Philosophy for Children Approach and Its Impact on Critical Thinking Skills: A Pilot Study. *Education Sciences*, 11(5), 206 .
- Yan, S., Walters, L. M., Wang, Z., & Wang, C.-C. (2018). Meta-Analysis of the Effectiveness of Philosophy for Children Programs on Students Cognitive Outcomes. *Analytic Teaching and Philosophical Praxis*, 39(1), 13-33 .
- Zahrebniuk, Y., Veremiuk, L., Boichevska, I., & Ivanchuk, A. (2021). THE PROGRAM "PHILOSOPHY FOR CHILDREN": POSITIVE EXPERIENCE OF THE USA. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference ,
- Zulkifli, H., & Hashim, R. (2020). Philosophy for children (P4C) in improving critical thinking in a secondary moral education class. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(2), 29-45.